

BULLETIN

UITGEGEVEN DOOR DEN

Nederlandschen Oudheidkundigen Bond

Beschermvrouw H. M. de Koningin.

November 1906.

Het Bulletin van den Ned. Oudh. Bond verschijnt op onbepaalde tijden, in nummers van één tot drie vel. Zes nummers vormen een deel.

De prijs per deel bedraagt *f* 2.50.

De leden van den Bond en de correspondenten ontvangen het Bulletin kosteloos.

Uitgever: JOHANNES MÜLLER, Amsterdam.

Stukken voor de redactie te zenden aan: E. W. MOES, Frans van Mierisstr. 85, Amsterdam, Mr. J. C. OVERVOORDE, Plantsoen 43, Leiden, A. PIT, Keizersgracht 525, Amsterdam of Dr. W. VOGELSANG, Oosterpark, Amsterdam.

Staatsbegrooting 1907.

Voor de monumentencommissie wordt *f* 2500 meer gevraagd, waarvan *f* 1600 voor reiskosten, speciaal voor den architect-teekenaar en *f* 900 als bezoldiging over 9 maanden voor een assistent van den secretaris, aan wien in de eerste plaats zal worden opgedragen het registreeren van de tallooze afbeeldingen van monumenten.

De reeds ondernomen restauraties van monumenten worden voor het gewone bedrag uitgetrokken; het raadhuis te Jisp is thans gereed. De werken aan de Broerenkerk te Bolsward vielen tegen, zoodat hiervoor nog eens *f* 4000 wordt gevraagd. Bij de Abdijkerk te Middelburg werd de oude vloer teruggevonden op 0.80 M. beneden den tegenwoordigen, waarbij belangrijke gedeelten in veelkleurig mozaiek werden blootgelegd. Ook werden belangrijke muurversieringen in baksteen ontdekt, die aangevuld en hersteld moeten worden, en bleek het, dat de oude vensters veel lager hadden doorgelopen. Deze en verder noodzakelijk gebleken voorzieningen aan muurwerken en contreforten vereischen *f* 28.000 boven de oorspronkelijke raming en geven aanleiding de Rijkssubsidie nog gedurende 3 jaren te verlengen.

Ook de werken aan den toren te Soest vallen tegen, zoodat de subsidie van *f* 2500 nog over een jaar wordt gevraagd, onder beding dat de hier gevonden merkwaardige gothische beelden door de gemeente kosteloos aan het Rijk worden afgestaan.

Nieuwe subsidies worden aangevraagd voor:

a. De Grootte kerk te Goes. Reeds sinds 8 jaren werd door de kerkvoogdij op subsidie aangedrongen. Geheel herstel in den ouden toestand gaat de middelen van het kerkbestuur te boven. De restauratie zal zich daarom beperken tot de middelen om verder verval te behoeden, waarvoor *f* 42.000 noodig is. Het Rijk zal hierin gedurende 7 jaren telkens *f* 4000 bijdragen. Zie over de kerk te Goes het artikel van den Heer Ad. Mulder in dit Bulletin III, bl. 142—174.

b. Raadhuis te Hasselt (16de eeuw). De oorspronkelijke vormen, deels door onoordeelkundige herstellingen gewijzigd, zijn nog overal gemakkelijk te herkennen. Kosten geraamd op *f* 24.000; Rijksbijdrage 3 termijnen elk van *f* 4000.

c. Toren der R. K. kerk te Leende (15de eeuw). De fundeering is slecht. Afdoend herstel geraamd op *f* 35.000, waarvan *f* 20.000 voor het Rijk verdeeld over 5 termijnen.

d. St. Pieterskerk te Leiden (14de en 15de eeuw), belangrijk zoowel uit bouwkundig als uit historisch oogpunt. De uitwendige restauratie vereischt *f* 164.000 waarvan het Rijk en de kerk elk de helft zal betalen, verdeeld over 20 jaren. De restauratie van het inwendige werd reeds door de Gemeente-commissie uit eigen middelen bekostigd.

e. Toren der N. H. Kerk te Zalt-Bommel, wellicht de sierlijkste kerktoren in Gelderland, die thans echter in zóó slechten staat verkeert, dat deze door het neerstorten van steenblokken gevaar oplevert. De kosten zijn geraamd op *f* 72.000, waarvan de helft voor het Rijk; eerste termijn *f* 5000.

Voor het »Huis Lambert van Meerten» te Delft, dat door eenige kunstvrienden aan het Rijk werd aangeboden om te dienen voor museum van Kunstnijverheid, wordt voor beheer, bewaking en onderhoud *f* 4000 per jaar uitgetrokken.

Nieuwe brandweermiddelen aan het Rijksmuseum vereischen *f* 8840; de posten voor aankoop worden voor het Rijksmuseum en voor het Prentenkabinet elk met *f* 2000 verhoogd. De stichting van nieuwe lokalen vereischt *f* 46.800. Subsidies zijn uitgetrokken aan de musea te Groningen, Haarlem en Edam tot een bedrag van *f* 3650 en voor de Vereeniging Fléhité te Amersfoort *f* 300.

Voorgesteld wordt het Prentenkabinet te Leiden onder de Academische inrichtingen te rangschikken en een conservator te benoemen op eene jaarwedde van *f* 1500. Hierdoor zal ook het thans slechts op één dag per week geopend kabinet op breeder schaal ten algemeene nutte kunnen geraadpleegd worden. Waar tot nu toe het beheer slechts tijdelijk en belangeloos werd waargenomen, was eene ruimere openstelling moeilijk; door de nieuwe regeling is dit bezwaar ondervangen tot voordeel van allen die zich te Leiden aan kunsthistorische studiën wijden.

Voor aankoop, personeele hulp en administratie van de Rijksmuseum te Leiden worden uitgetrokken voor het Prentenkabinet *f* 2000, Museum

van Oudheden *f* 8450, Archaeologie *f* 500 en Ethnographisch museum *f* 8825.

Ten slotte valt te wijzen op de instelling van een professoraat in aesthetiek en kunstgeschiedenis, waarop reeds van verschillende zijden werd aangedrongen. Voorgesteld wordt deze leerstoel aan de Universiteit te Utrecht te verbinden wegens de aldaar aanwezige verzamelingen van beeldhouw- en schilderkunst. Waar met voldoening geconstateerd mag worden dat eindelijk wordt tegemoet gekomen aan veler wensch, mag betwijfeld worden of de keuze van Utrecht gelukkig is te noemen. Zoolang Amsterdam als gemeentelijke Universiteit hier buiten bespreking blijft, had Leiden hiervoor mijns inziens in de eerste plaats in aanmerking moeten komen, daar juist aan die Universiteit de beste hulpbronnen voor kunsthistorisch onderwijs verbonden zijn. Het Rijksprentenkabinet aldaar bezit reeds een aardig begin voor een kunsthistorische bibliotheek en de collectie prenten en teekeningen zoude bij dit onderwijs zeer veel nut kunnen opleveren, waarbij nog komt de reeds niet onbelangrijke verzameling reproducties aangeschaft voor het onderwijs van den privatdocent in de kunstgeschiedenis. De rijke verzamelingen van het Rijks-museum van Oudheden en van het Ethnographisch museum vormen zoovele hulpbronnen, onmisbaar voor het onderwijs, nader aan te vullen door het stedelijk museum en de nog in groot aantal in Leiden aanwezige goede voorbeelden van oude bouwkunst. Utrecht kan zich beroemen op een rijk Aartsbisschoppelijk museum en op een uitnemend ingericht gemeente-museum, doch deze voordeelen vallen weg vergeleken bij hetgeen alleen van Rijkswege reeds voor kunsthistorisch onderzoek te Leiden is bijeengebracht. Wordt de leerstoel te Utrecht gevestigd, dan zal in het noodzakelijk hulpmaterieel voor dit onderwijs van meet af aan moeten worden voorzien en zullen gedurende verschillende jaren op de begroting hiervoor niet onbelangrijke bedragen moeten worden aangevraagd, die bij eene vestiging van den leerstoel te Leiden grootendeels bespaard hadden kunnen blijven.

J. C. OVERVOORDE.

Nederlandsche Musea.

Museum te Nijmegen.

Aan den Raad der gemeente Nijmegen is het onderstaand adres verzonden door het bestuur van Gelre en de Prov. Geldersche archeologische Commissie:

Wij lezen in het »Verslag der Commissie tot verzekering eener goede bewaring van gedenkstukken van geschiedenis en kunst te Nijmegen over het jaar 1905'' o.a.:

»Bovendien bestaat er nog eene omstandigheid, die de vraag naar een

nieuw gebouw met aanzienlijke meerdere ruimte wettigen moet. Reeds sedert eenige jaren heeft een alhier woonachtig particulier eene verzameling aangelegd van voorwerpen, bijna uitsluitend alhier opgedolven en dus voor Nijmegen van de hoogste waarde. Na den dood van dezen verzamelaar zal zijne collectie tengevolge van schenking aan het Rijk overgaan, dat evenwel de bevoegdheid heeft de collectie in bruikleen aan de gemeente Nijmegen af te staan, mits de collectie als een afzonderlijk geheel onder den naam »Verzameling G. M. Kam'' blijve bestaan en met het Gemeentemuseum onder één dak worde bewaard.

Het is met grond te verwachten, dat, indien een nieuw Gemeentemuseum zou worden ingericht met genoegzame ruimte ook voor deze particuliere verzameling, deze nog bij leven van den schenker door dezen in het Museum zou worden ondergebracht en na zijn dood door het Rijk aan Nijmegen in bruikleen zou worden gelaten. Schooner gelegenheid om het Nijmeegsche Museum tot een der grootste en meest belangrijke voor wetenschap en geschiedenis te maken kan nimmer meer voorkomen en dient Nijmegen zich niet te laten ontglippen."

De bovenstaande zinsneden geven ons aanleiding tot eenige opmerkingen, waarop wij Uw aandacht wenschen te vestigen :

Nijmegen is onder de Nederlandsche steden een unicum.

Het is de eenige plaats in Nederland, die staat op den bodem eener zeer belangrijke Romeinsche nederzetting.

Sedert meer dan drie eeuwen zijn tal van voorwerpen, het ééne kostbaarder dan het andere natuurlijk, maar alle belangrijk, uit den grond te voorschijn gebracht. Te betreuren is het, dat daarvan door onkunde veel is vernield, door onverschilligheid veel is verloren gegaan.

Later is daarin verandering gekomen. De belangrijke verzameling Romeinsche oudheden, die in een der lokalen van het raadhuis een onderkomen heeft gevonden, strekt hiervan ten bewijze ; maar dat die verzameling niet meer tot haar recht komt, daarvan is de beperkte ruimte schuld.

Maar er is meer: sedert 9 jaren is een inwoner Uwer gemeente, de heer G. M. Kam, met rusteloozen ijver werkzaam om den bodem van Nijmegen de aan hem toevertrouwde schatten te doen wedergeven en met welk gevolg: daarover kan ieder oordeelen, die ook maar een vluchtig bezoek aan de rijke verzameling heeft gebracht. Het is hier de plaats niet om daarover uit te weiden. Wij mogen de zaak ook als algemeen bekend aannemen.

Onze vraag is nu: Is er voor Nijmegen, gedachtig aan het »Noblesse oblige'', niet veel, eigenlijk alles aan gelegen om dezen schat voor zich te bewaren, zoo mogelijk te verhoeden, dat deze na het overlijden van den heer Kam voor goed Uwe stad verlaat? En dat dit niet onmogelijk is, dat leeren ons de boven aangehaalde woorden van het verslag. Wij, die in het bijzonder de beoefening van geschiedenis en oudheidkunde voorstaan, maken van deze gelegenheid gebruik om U met den grootsten ernst en

aandrang te verzoeken deze aanleiding niet te laten voorbijgaan, maar door de stichting van een doelmatig Museum de oudere verzameling, die, behalve Romeinsche oudheden, ook tal van hoogst belangrijke voorwerpen uit latere tijden (munten, meubelen, prenten, teekeningen enz.) bevat, beter tot haar recht te doen komen en tevens een waardige bewaarplaats te scheppen voor de inderdaad eenige verzameling Kam.

De verzameling Bisschop in het Friesch Museum.

Wie kent niet de met zooveel smaak ingerichte vertrekken van de Villa Frisia in Scheveningen, waar de beminnelijke eigenaar met zooveel liefde zijne rijke verzamelingen aan de gelukkige bezoekers toonde? Wie het voorrecht had hier door den heer Chr. Bisschop zelf te worden rondgeleid, vergeet niet licht de rijke schat van kunstwerken, grootendeels bijeengebracht in een tijd, dat nog alleen het kunstenaarsoog zich tot die voorwerpen voelde aangetrokken, en het verzamelen nog geen mode was geworden voor het geld-rijke ploertendom, waardoor de prijzen tot het tegenwoordig niveau werden opgedreven.

Het was bekend, dat Bisschop het voornemen had zijne collectie aan zijn geliefd Friesland te vermaken, doch de kunstenaar overleed (6 Oct. 1904), vóórdat hij hieraan uitvoering had gegeven. Zijne weduwe Mevr. K. Bisschop—Swift verraste daarna het Museum door de geheele collectie bij schrijven van Februari 1905 aan de provincie ten geschenke aan te bieden, onder behoud van het vruchtgebruik van een gedeelte. De Staten van Friesland namen op zich voor de kosten van overname en inrichting te zorgen en reeds in dit jaar zal een gedeelte door de provincie kunnen overgenomen worden.

Naar aanleiding hiervan geeft de heer Mr. P. C. J. A. Boeles een overzicht van de verzameling in »De Vrije Fries'', deel XX, afl. 3 en 4, waaraan wij het volgende ontleenen.

Bisschop was artiest, geen kunsthistoricus, en zijne collectie geeft hiervan het bewijs. Er is niet streng een lijn getrokken, waarbinnen alleen plaats was voor voorwerpen uit één periode en uit één landstreek, er is bijeengebracht wat het kunstenaarsoog trof en het is zoodanig geschikt, als het het meest aan den smaak van den verzamelaar voldeed. Men vindt er voorwerpen op allerlei gebied, houtsculptuur uit de 15e en 16e eeuw, waaronder een merkwaardig kraambed van Maria, afkomstig uit een kerk te Breda, veel Delftsch aardewerk, 17e eeuwsch meubilair, grootendeels aangekocht te Hindeloopen en op Ameland, een gobelin, een prachtig Duitsch kleed uit 1589, rijke Oostersche tapijten en eenige specimens van gebrand glas in lood. Onder het zilverwerk munten uit een brandewijnskom door een der van der Lelie's en een rijk basreliëf, de graflegging van Christus,

hetwelk wegens de overeenkomst met de brouzen reliëfs in het Nederlandsch Museum te Amsterdam door den heer Boeles aan Adam van Vianen wordt toegeschreven. Ten slotte eenige werken van en herinneringen aan den kunstenaar.

Naar aanleiding van deze belangrijke en veel ruimte vorderende

Gezicht in de eetkamer van villa Frisia.

aanwinst heeft de Commissie van het Museum besloten om een deel van de hieraan vereischte ruimte te vinden door eene schifting van hetgeen reeds in het Museum is bijeengebracht. Ik laat hier een deel van de toelichting van dit besluit volgen, dat zeker ook voor andere museumbesturen alle overweging verdient:

»Bij ongeveer alle musea is er een begin van verzamelen en nog eens verzamelen, dikwijls in het wilde weg. Dan komt de tijd van het bestudeeren en ordenen van het vergaarde — eene periode waarin het Friesch Museum sedert eenige jaren verkeert — en blijkt het spoedig, dat niet alles, wat er is, tentoongesteld kan worden. Vroeger werden de aanwinsten, zonder onderscheid, bij de broertjes en zusjes in de vitrines gelegd, of wel gehangen waar er ruimte over was. Zoo ontstonden er stapeltjes b.v. van wel vijftien doosjes met munt-weegschaaltjes en gewichten, partijen van een zestigta¹

tabaksdoozen. Reproducties in gips, die ten geschenke ontvangen werden van dengeen, die een mooi stuk zilver enz. had mogen laten afgieten, kwamen naast de origineelen. Mooie gave dingen: messen, lepels, lijfsieraden enz. raakten bedolven onder defecte en roestige exemplaren, uit vaarten opgevischt of uit den bodem opgegraven. Geschilderde familieportretten, soms van goede kwaliteit of voorstellende personen van beteekenis, dikwijls echter van onbekende artiesten van geen rang, stukken die men in zijn eigen huis al lang naar den zolder zou verbannen hebben, vervolgd den bezoeker, waarheen hij zijn schreden ook richtte; zelfs de wanden van de terp-afdeelingen hingen er vol mede.

Uit de collectie Bisschop.

»Wie iets aan het Museum wilde vereeren, werd nooit teleurgesteld door een weigering: rijp en groen, *alles* werd binnengehaald. Wij maken daarvan aan de talentvolle mannen, die het Friesch Museum stichtten, niet in het minst een verwijt; het museumwezen staat thans hooger dan voorheen en in het begin mag men niet zoo kieschkeurig zijn in het aannemen; en uit hetgeen zij zelf kochten b.v. de Hindelooper Kamers, de schilderij van Beerstraten, voorstellende de Brol te Leeuwarden, de mooie tafel van stucwerk, vervaardigd door Busch, van de veiling Bos te Harlingen, enz., blijkt voldoende hun goede kijk op de dingen.»

De provincie gaf een bewijs van juist inzicht door in denzelfden geest te bepalen, dat het Museumbestuur de bevoegdheid zoude hebben om de doubletten of voor het Museum minder belangrijke voorwerpen te verkoopen, mits hiervoor andere tentoonstellingsobjecten worden aangeschaft.

J. C. O.

Verslagen.

Verslag betrekkelijk Edam's Museum over het jaar 1905.

Plannen zijn gemaakt voor eene vernieuwing der bekapping van het Museum. Het bezoek was bevredigend en door schilders en schildersessen werden studies in of naar het Museum gemaakt. Verschillende kleine aanwinsten werden verkregen. Aangekocht werd o. a. een zeldzaam Duitsch boekje over den brand der Groote kerk te Edam in 1602.

Jaarverslag der Vereeniging „Haerlem” over 1905.

Eene excursie werd gemaakt naar Alkmaar en Omstreken en in de stad zelf werden het Stadhuis, de Vleeschhal en »het kantoor van pastoor Blommert” bezichtigd. In de wintermaanden werd op vier avonden voor de leden eene kunstbeschouwing gehouden uit den Stedelijken Atlas, waarbij de heer Gonnet uitvoerige toelichtingen gaf.

De gevelcatalogus is bijna gereed. Van het Rijk werd hiervoor eene subsidie van f 500.— ontvangen. Voor dit werk werd eene schets van ruim 480 gevels gemaakt.

Het ledental klom van 155 tot 207.

„Rembrandt”. Jaarverslag 1905.

De nuttige werking dezer vereeniging blijkt weder uit het dorre feit, dat voor f 24.831.94 voorschotten aan Musea werden verleend. O. a. werd het Rijksmuseum hierdoor in staat gesteld een zelfportret van Adr. de Vries en een interessant schilderij van Sal. Koninck te koopen, verkreeg het Nederlandsch Museum het prachtige schild van gebakken aarde met den geëmailleerden griffioen, het wapen der familie Martelli te Florence, een voortreffelijk stuk uit de werkplaats der Robbia's, reeds vroeger in dit Bulletin beschreven, en werden voorschotten verstrekt aan het Rijksprentenkabinet te Amsterdam, het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden en het Gemeentemuseum aldaar.

Een afbeelding van het schild van Martelli is aan het verslag toegevoegd.

Derde Jaarverslag der Rijkscommissie tot het opmaken en uitgeven van een inventaris en eene beschrijving van de Nederlandsche monumenten van geschiedenis en kunst.

De werkzaamheden voor de voorloopige beschrijvingen vorderen geregeld, die van de provincie Utrecht is grootendeels persklaar, Zuid-Holland is voor een belangrijk gedeelte gereed en ook in de andere provincies zijn verschillende gemeenten bewerkt of in bewerking. Bij de hiervoor noodzakelijke reizen vonden de leden meermalen gelegenheid om in het belang van het behoud van monumenten werkzaam te zijn. Het verslag vermeldt uit 36 gemeenten bijzonderheden over den toestand der aldaar aangetroffen monumenten.

Ook buiten het gebied der beschrijving vinden wij de Commissie werkzaam. Aan de voorbereiding van een lijst van bouwkundige termen, waarop reeds in de bondsvergadering in 1904 werd aangedrongen, verleende zij haren steun en het verslag wijst met instemming op de deels op aansporing der Commissie in het leven geroepen provinciale Archeologische Commissies. Op aandringen van de Commissie werden de Gedeputeerde Staten in de provincies door den minister aangeschreven om bij het nazien der gemeente-begrootingen er op te letten of voldoende gezorgd wordt voor het onderhoud der aan de gemeente toebehoorende monumenten (torens, raadhuisen, poorten, enz.).

Aan het slot van het verslag wordt terloops gewezen op de noodzakelijkheid om bij de wet nadere voorzieningen te treffen tot verzekering van de reeds zoo geslonken monumentenschat. Als bijlagen zijn aan het verslag toegevoegd een catalogus der boekerij en een lijst van geschenken.

Beschouwing over het „Derde jaarverslag der Rijks-commissie tot het opmaken en uitgeven van een inventaris en eene beschrijving van de Nederlandsche monumenten van geschiedenis en kunst”. (1 Januari—31 December 1905.)

Bij het doorlezen van bovengenoemd jaarverslag treffen wij, onder de meer speciale bemoeiingen van de Commissie of hare leden ten behoeve van de monumenten, eenige onjuistheden aan, die wij belangrijk genoeg achten om onder de aandacht te brengen van de lezers van het *Bulletin*.

Op pag. 15 vinden wij vermeld, dat het den heer Hoefer gebleken is, dat de ruimte onder het koor der Ned. Hervormde kerk te Almelo de oude crypta der kerk is, waarvan in een stuk van 1299 gewag wordt gemaakt; hierop volgt eene vrij uitvoerige beschrijving van de *zoogenaamde* krocht en de mededeeling, dat een ingemetselde steen met het inschrift »*gemaekt in 1771*” op een verbouwing of herstelling zou wijzen.

Den lezers van het *Bulletin van den Nederlandschen Oudheidkundigen Bond* zal het begrijpelijk zijn dat de opname van bovenstaande mededeeling in het officieele jaarverslag der Rijks-commissie voornoemd ons niet alleen

ten zeerste heeft verbaasd, doch ook in hooge mate moest ergeren.

Laten wij, om duidelijk te zijn, in korte woorden de feiten mededeelen.

In het jongste Mei-nummer van het *Bulletin* hebben wij, naar aanleiding van courantenberichten over deze *zoogenaamde* ontdekking van het lid Hoefer, eene bijdrage geleverd over den grafkelder der graven van Rechteren onder het koor der Nederl. Hervormde kerk te Almelo, waarin wij uitvoerig en, naar onze meening, ook duidelijk hebben aangetoond, dat de ruimte onder den koorvloer, door den heer Hoefer voor een 13e eeuwsche en wellicht nog oudere krocht aangezien, werkelijk niets anders is dan de grafkelder der graven van Rechteren, die blijkens den ingemetselden steen gebouwd is in 1771.

Nu deze »ontdekking» tegenspraak had verwekt, mocht in het jaarverslag der Rijks-commissie daarvan niet of slechts onder voorbehoud melding worden gemaakt. Want, is onze zienswijze juist, dan komt het feit der ontdekking eener 13e eeuwsche krocht van zelf te vervallen; en te meer nog moesten deze regelen achterwege blijven, omdat het jaarverslag in een der commissievergaderingen is vastgesteld en daardoor aan deze onjuiste voorstelling van zaken een schijn van waarheid wordt gegeven, die zij niet bezit. En deze onwaarheid, door de Commissie als het ware gesanctioneerd, wordt den Minister, den Kamerleden en het overige belangstellende publiek in een officieel verslag als een buitengewoon feit van een der Commissieleden zoo maar klakkeloos medegedeeld!

Was daarentegen ons betoog in het Mei-nummer van het *Bulletin* onjuist, dan had repliek moeten volgen; want onware voorstellingen en onjuiste beweringen kunnen gemakkelijk weerlegd worden en volgaarne zouden wij onze dwaling hebben erkend, indien de aangevoerde argumenten van dien aard waren geweest, dat zij onze overtuiging hadden kunnen doen wankelen.

Aangezien echter tot heden geen tegenspraak is gevolgd, worden wij in onze meening nog meer versterkt en houden wij staande, dat de grafkelder der graven van Rechteren door den heer Hoefer *ten onrechte* voor eene Romaansche krocht van vóór het jaar 1299 is aangezien.

Mocht de Commissie de juistheid van ons artikel over meergenoemden grafkelder in twijfel hebben getrokken, dan is dit nog geenszins een reden om de *zoogenaamde* ontdekking van een harer medeleden als een voldongen feit in haar jaarverslag op te nemen en den Minister mede te deelen; het ware dan correct geweest, indien daaraan de opmerking was toegevoegd, dat van andere zijde aan de juistheid dezer ontdekking wordt getwijfeld, zoodat een nader onderzoek alsnog wenschelijk is.

Ook het feit, dat het jaarverslag loopt over het tijdvak 1 Januari—31 December 1905, terwijl onze verhandeling over den grafkelder der graven van Rechteren eerst in Mei 1906 is verschenen, kan geene verontschuldiging zijn voor de opname van de gewraakte regelen in het jaarverslag; immers, bij het verschijnen van ons artikel in Mei j.l. was het jaarverslag der Commissie nog niet gedrukt, zoodat het bericht over de ruimte onder den vloer in het koor der Ned. Hervormde Kerk te Almelo

nog gevoelig uit het verslag had kunnen gelicht worden of gewijzigd naar het oordeel der Commissie.

Het blijft ons daarom ten zeerste verwonderen, dat geen enkel der leden in een der commissie-vergaderingen de aandacht op ons artikel heeft gevestigd, waardoor het alsnog mogelijk zou zijn geweest de thans onjuist weergegeven mededeeling in een anderen vorm, meer overeenkomstig de waarheid, in het jaarverslag op te nemen.

Mocht echter de Commissie, na het verschijnen van ons betoog in Mei j.l. niet meer hebben vergaderd, dan wordt ons reeds veel opgehelderd; maar dan blijft het ons nog steeds een raadsel, dat de heer Hoefer geen enkele poging heeft aangewend om te voorkomen, dat zijne zoo hoogst twijfelachtige ontdekking in dit officieele jaarverslag werd besproken en den volke bekend gemaakt; dan is het ons toch nog steeds onverklaarbaar, dat de Secretaris der Rijkscommissie niet op eigen initiatief heeft voorgesteld de noodige redactie-wijziging in het verslag aan te brengen, overtuigd van de juistheid van het spreekwoord, dat het beter is ten halve gekeerd dan ten heele gedwaald.

Wij meenen bij den aanvang dezes dan ook niet te boud te hebben gesproken, wanneer wij zeiden dat de bewuste passage in het jaarverslag der Commissie ons niet alleen ten zeerste heeft verbaasd, doch ook in hooge mate moest ergeren.

Bovenstaande is echter niet de eenige onjuistheid, die wij in het verslag hebben opgemerkt. Zoo lezen we onder Elburg, dat het raadhuis dier gemeente in 1407 is gebouwd, hetgeen in strijd is met hetgeen de meest betrouwbare geschiedschrijvers ons daaromtrent mededeelen.

Raadplegen we daarvoor »*Gelderlands voormalige steden*» (1891, pag. 135) van Mr. J. W. Staats Evers, »*Het aardrijkskundig woordenboek*» van Van der Aa, het handschrift van Haasloop Werner van 1839, dat op het raadhuis te Elburg wordt bewaard, verder de »*Tegenwoordige Staat der Vereenigde Nederlanden*» (derde deel, anno 1741) en ten slotte de zeer betrouwbare kroniek van Arent toe Bocop, geschreven tusschen de jaren 1580 en 1590 en in 1860 uitgegeven door het Historisch Genootschap te Utrecht — dan zien wij, dat op dit punt volkomen eenstemmigheid heerscht; want al deze werken deelen mede, dat een zekere Arent van toe Bocop, een voorvader van den kroniekschrijver van dien naam, in 1395 rechter der Veluwe was en generaal-rentmeester van Hertog Willem van Gelder, dat deze op last van den Hertog Elburg liet ommuren en daar een huis voor zijn Heer deed bouwen. De kroniek van Arent toe Bocop zegt verder, dat Hertog Willem als bewijs zijner tevredenheid dit huis aan zijn voorvader ten geschenke heeft gegeven en dat deze het tot aan zijn dood heeft bezeten; nadien echter hebben zijne kinderen het aan de stad verkocht, om als raadhuis te worden ingericht. Hertog Willem van Gelder stierf in het jaar 1402 op Sinte Julianusdag, nadat hij vooraf Bocop's oudsten zoon de betrekking van rentmeester en rechter der Veluwe, die door den dood van diens vader was vrij gekomen, had verleend.

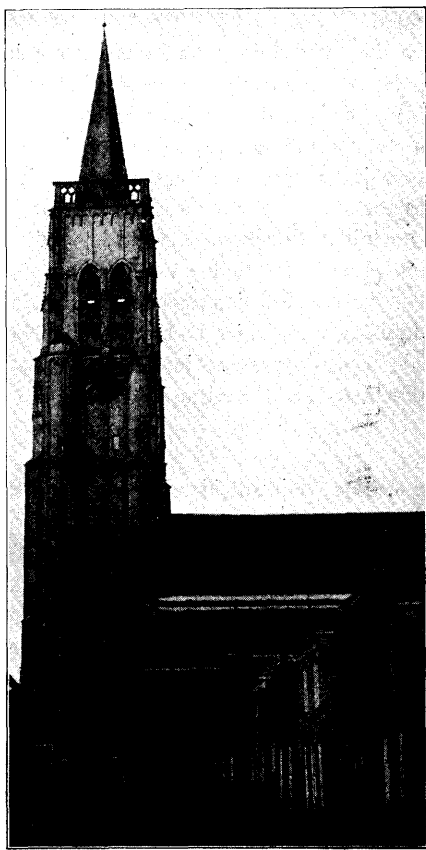
Uit een en ander blijkt dus duidelijk, dat het raadhuis van Elburg in of om het jaar 1395 door Arent van toe Bocop op last van Hertog Willem van Gelder is gebouwd en dus niet in 1407, zooals nochtans abusievelijk in het verslag der Rijks-commissie wordt medegedeeld.

Mochten echter nieuwe en betere bronnen, waaruit het jaar 1407 is geput, door de Commissie zijn ontdekt, dan ware — dunkt ons — juist het jaarverslag de aange- wezen plaats om zulks te ver- melden.

Ook deze onjuistheid heeft onze verwondering gewekt, daar hier althans het stichtingsjaar niet uit de architectuur van het gebouw behoefde te worden afgeleid, doch met eenige moeite juist ware weer te geven.

Een derde punt, dat onze aandacht heeft getrokken, is de mededeeling in het verslag, dat de toren te Oud-Gastel uit de 13e eeuw zou dagteekenen.

Wel is waar staat vermeld in de »*Kerkelijke Geschiedenis van het Bisdom van Breda*» (derde deel, anno 1875, pag. 371) van J. B. Krüger, R. K. priester te Hoogerheide, dat men bij het beklimmen van den steenen trap van den hoogen en prachtigen toren van Gastel aan een der openingen het jaartal 1220 in gebakken steen kan lezen, doch de rijke architectuur duidt vol- doende aan, dat — mocht de kern

Toren te Oud-Gastel (N. B.).

misschien 13e eeuwsch werk zijn — het uitwendige van lateren tijd dagteekent.

Uit dit jaartal 1220 mag men den bouw van den toren niet afleiden, evenmin als men uit het jaartal 1138, dat volgens Krüger ooggetuigen met de letters P. D. V. in het groote ijzeren torenkruis destijds zouden hebben waargenomen, mag besluiten, dat dit kruis in dien tijd zou zijn vervaardigd.

Het is immers voldoende bekend, hoe voorzichtig men moet zijn met gevonden jaartallen, die eerst dan als echt kunnen worden erkend, wanneer zij, aan den bouwtrant getoetst, daarmede overeenstemmen. Als voorbeelden

uit velen, wijzen we op het thans afgebroken heidensche kerkje te West-Woude, waar in een steenen latei boven den ingang zeer duidelijk het jaartal 333 vermeld stond, terwijl in een houten balk eener 17e eeuwse woning te Ootmarsum het getal 1363 voorkwam, welke jaartallen beiden valsch bleken te zijn.

Heeft echter de Rijks-commissie in haar jaarverslag met de vermelding van den 13e eeuwshen toren van Oud-Gastel de stichting, den aanvang van den bouw bedoeld, dan had men toch wel mogen verwachten, dat met eenige woorden ook melding was gemaakt van de latere uitwendige architectuur van het gebouw en van de verhooging, die de toren naderhand heeft ondergaan!

Eene volgende onjuistheid in het verslag treffen wij aan onder Hal (gemeente Brummen), waar wij lezen, dat in de gewelven der Ned. Herv. Kerk goede 15e eeuwse schilderijen voorkomen.

Blijkbaar zijn deze gewelfschilderingen, die in hoofdzaak de vier evangelisten voorstellen, maar vluchtig beschouwd, daar bij eene aandachtige bezichtiging duidelijk moet opvallen, dat deze schilderijen niet uit de 15e eeuw, doch uit de tweede helft der 16e eeuw dagteekenen.

Wij zullen trachten dit thans nader aan te toonen.

Het schip van bedoelde kerk heeft vier travées en in het middenvak van het netgewelf van elke travée is een evangelist met zijn symbool afgebeeld; van het oosten naar het westen ziet men St. Mattheus, St. Marcus, St. Lucas en St. Joannes voorgesteld. Nu behoeft men in het derde vak slechts den zetel, waarop St. Lucas is gezeten, aandachtig te beschouwen, om in de leeuwenklauwvormige stoelpooten sterk-sprekende renaissance-motieven te zien, die met groote zekerheid de tweede helft der 16e eeuw als den tijd aangeven, waarop deze gewelfschilderingen zijn vervaardigd.

Treft men hier te lande in de 16e eeuw nog Gothische vormen aan, renaissance-motieven zijn hier echter in de 15e eeuw onbekend.

Met zekerheid kunnen wij dan ook besluiten, dat bedoelde schilderijen onmogelijk 15e-eeuwsch werk kunnen zijn. En toch! Het jaarverslag der Rijkscommissie deelt zulks mede.

Ten slotte willen we nog wijzen op eene onjuistheid van zeer opvallenden aard.

Onder Schoonhoven n.l. vinden wij de bewering, dat behoud van den gevel van het voormalige Stadskorenpakhuys onmogelijk is gebleken.

En wat zien wij nu, dat intusschen gebeurd is?

Niet alleen heeft men thans een aanvang gemaakt met de restauratie van het bestaande gedeelte, doch ook de ontbrekende topgevel zal weder worden aangebracht volgens teekeningen door de Afdeeling Kunsten en Wetenschappen verstrekt.

Het behoud van den gevel van het voormalige Stadskorenpakhuys te Schoonhoven is dus wel degelijk mogelijk gebleken en moeilijk zal men

meer afdoend argument dan het onderhavige kunnen aanvoeren om de Rijks-commissie van hare dwaling te overtuigen.

En hiermede willen we onze beschouwing over het derde jaarverslag der Rijks-commissie voornoemd eindigen; nog enkele andere misstellingen komen daarin voor, doch deze zijn van te ondergeschikt belang, om den lezers van het *Bulletin* belang in te boezemen.

Wij hebben slechts willen wijzen op eenige onjuistheden, die in een officieel verslag niet mogen voorkomen en die uit den aard van het meedeelde belangrijk genoeg zijn om daartegen op te komen.

De indruk, dien wij van het verslag hebben gekregen, is dan ook geweest, dat dit niet met de noodige zorg is opgemaakt; want, waar in de eene mededeeling een tiental jaren, in de andere eene eeuw wordt misgetast — ja, waar zelfs in eene opgaaf een tijdsverschil van vijf eeuwen voorkomt, daar wordt toch wel het bewijs geleverd, dat de samenstelling, op zijn zachtst uitgedrukt, niet met die zorg is geschied, als men bij een officieel verslag zou mogen verwachten.

's Gravenhage, October 1906.

ADOLPH MULDER.

Zonder ons partij te stellen in het geschil tusschen de H.H. Mulder en Hoefer moeten wij opmerken, dat het verslag blijkens de onderteekening op 20 *Februari* werd vastgesteld, zoodat hierbij moeilijk nota kon genomen worden van het artikel van den heer Mulder in de *Mei*-aflevering van dit *Bulletin* verschenen.

RED.

Oude Monumenten.

Muurschildering in de Nieuwe Kerk te Delft.

In de Nieuwe Kerk te Delft zijn, in de nabijheid van het praalgraaf van Willem den Zwijger, op enkele van de twaalf daar staande kolommen, schilderingen ontdekt. De vorige week was een metselaar bezig deze kolommen af te bikken en opnieuw bij te pleisteren, waarna dan een kwast kalk een wit oppervlak zou aanbrengen.

De aandacht van den werkman werd getroffen door een donkeren ondergrond en, bij verder onderzoek, vertoonde zich een blauw vlak. Hij waarschuwde zijn meerderen en de kerkvoogdij, die onmiddellijk het oordeel inwon van den heer J. L. Schouten, onzen bekenden kunst- en oudheidkenner.

Dien raad volgende, heeft men voorzichtig verder blootgelegd, zoodat thans een vrouwenfiguur tamelijk goed zichtbaar is. Men vermoedt met schilderingen uit het begin der 14e eeuw te doen te hebben, die aangebracht werden bij den bouw van de toenmaals aan St. Ursula gewijde kerk. Zeer waarschijnlijk wordt het geacht, dat alle twaalf kolommen aldus versierd zijn.

N. R. Ct. 16 Oct. 1906 II. B.

De Rozijnkorf te Dordrecht.

Te midden van de moderne winkelpuicn in de Voorstraat te Dordrecht bleef in het drukste gedeelte der stad, tusschen Schefferplein en Bagijnhof, nog een zeer interessante trapgevel bewaard uit het midden der 16de eeuw, die naast renaissancevormen ook herinneringen bewaart aan de gothiek. Met het huis »de Sleutel" aan de Groenmarkt n°. 17 vormde het den overgang tusschen de fraaie gothische gevels (Groenmarkt n°. 43 en Wijstraat n°. 59) en de in groot aantal te Dordrecht nog aanwezige renaissance-trapgevels. De toestand van dit gebouw is echter thans zóó slecht, dat behoud in den tegenwoordigen toestand of restauratie onmogelijk wordt geacht. Reeds was de aanvraag om af te breken ingediend en waren de stellingen hiertoe geplaatst, toen nog eenig uitstel kon verkregen worden, waarvan de Vereeniging tot instandhouding van Oude Gebouwen gebruik maakte om cene laatste poging tot behoud van dezen merkwaardigen gevel te wagen. Zij wist van den eigenaar hiertoe de vereischte medewerking te verkrijgen, op voorwaarde, dat deze schadeloos gesteld zoude worden voor de meerdere kosten, welke vrij aanzienlijk zijn, daar de gevel wegens het overhellen geheel moet worden afgebroken en daarna, zooveel mogelijk met behoud van het oude materiaal moet worden herbouwd. In de meerdere kosten, geschat op f 1000 zal de Vereeniging f 200 bijdragen,

het Rijk *f* 500 en de Gemeente *f* 250. Voor de nog ontbrekende *f* 50.— is eene bijdrage gevraagd aan de Prov. Z. Hollandsche Archeologische Commissie.

De oude onderpui is reeds in de 17de eeuw vernieuwd, doch de 1e verdieping en de top zijn nog vrijwel ongeschonden bewaard gebleven. De zwaar geprofileerde togen eindigen op de eerste verdieping in lang-gerekte fraai gebeeldhouwde consoles, die op draagsteentjes rusten. De ankers zijn buitengewoon sierlijk van teekening.

Inwendig zijn nog gedeeltelijk de oude balkneuten met gothische versiering bewaard.

Uit dit perceel is ook afkomstig de rijkgesneden kamerbetimmering met zeer fraai goudleer en het door Terwesten in 1668 geschilderd plafond, dat later door heer Hidde Nijland is aangekocht.

J. C. O.

De jongste herstellingswerken der St. Jans-Kerk te 's Hertogenbosch.

Volgens onze meening vormen de jongste werken aan de St. Jans-Kerk te 's Hertogenbosch, zoo door hun gewicht als hun omvang, een van de belangrijkste die voor de herstelling van dat monument zijn verricht ¹⁾.

Het zuidelijke schip was voltooid, met zijne boven- en beneden vensters, zijne dubbele luchtbogen, conterforts en galerijen en al het beeld en orneerwerk, waarmede het zoo rijkelijk begiftigd is. Voltooid waren de zinnebeeldige figuren die de luchtbogen beklimmen, de statige beelden welke de nissen der conterforts innemen, hun baldakijns en historische voetstukken, de kruisbloemen en sieraden der vensterfacades.

Maar nu kwam men te staan voor het groote Zuiderportaal der kerk, met zijne voorhal en zijne beide dwarspanden, en tevens bleek dat de groote koepel dringend herstel vereischte.

Het zuidelijk portaal, een werk der 15de eeuw, geleek een ruïne; de oorspronkelijke schoonheid van dit prachtige bouwstuk was nauwelijks meer te onderscheiden; met metsel- en ijzerwerk waren de overblijfsels bijeen gehouden. De voorhal, een voortreffelijk en zeer oorspronkelijk werk, had nauwelijks eene gedaante meer, en de beide dwarspanden verkeerden eveneens in verval.

De herstelling van dit alles werd ondernomen en in 1898 was zij afgeloopen.

Geen der vorige herstellingen had meer zorgen gekost, maar toen de steigerwerken wegvielen en het portaal in zijn oorspronkelijke schoonheid te voorschijn trad, schoon zooals alleen de vorige eeuwen het gezien hadden, was de indruk ook groot; en inderdaad, uit zijn puin herrezen, bleek het een der voortreffelijkste bouwwerken te zijn die de 15de eeuw voortbracht in de Nederlanden, onder al het voortreffelijke dat er door haar is tot stand gekomen.

1) Zooals bekend is, geschiedt deze herstelling onder de leiding van den architect L. C. Hezenmans.

Het in bijzonderheden te beschrijven, zou te ver leiden en misschien onduidelijk worden. Wij noemen slechts den grooten gevel met zijn gebeeldhouwde groepen der Transfiguratie en der Aanbidding van de Drie Koningen en de Aartsvaders, de voorspringende hal met hare fraaie gewelven en binnenveners, hare bekroningen, gallerijen en frontalen, hare groote ingangsdeuren, waarboven voortreffelijk beeldwerk is behouden gebleven; dit en de opengewerkte traptoren eindelijk vormen de hoofdpunten.

Maar ook de eenvoudigere dwarspanden hebben grooten arbeid gekost. Zij telden aan iedere zijde drie ranke lichtvensters, met een stelsel dubbele luchtbogen en hoog opgaande conterforts; de geheele breedte aan weerszijde van elk dwarspand was 18 M.

Het oorspronkelijke steenen maaswerk der venstertoppen van dit kerkgedeelte was verdwenen en later vervangen door opgaande houten stijlen, hetgeen het aanzien der vensters had doen veranderen; ook de bekroning der dwarspanden bestond niet meer; de steenen balustraden, de opgaande frontalen, ingesloten door fijne pinakels, waren grootendeels gesloopt. Deze aanzienlijke werken zijn eveneens tot stand gebracht.

De Commissie voor de herstelling van het uitwendige der kerk, besloot toen dat zou overgegaan worden tot het werk van den grooten koepel op het kruispunt van het gebouw, welke de waardige bekroning vormt van het koor, het schip en de dwarspanden.

Eigenaardige moeilijkheden waren hieraan verbonden; groote steigerwerken moesten eerst worden opgericht; die van binnen, welke van den vloer der kerk tot het gewelf der koepel reikten, hadden eene hoogte van ruim 40 M., en zij moesten zoodanig worden ingericht, dat alle diensten in de kerk onbelemmerd voortgang konden hebben. Met behulp dier steigers kon men toen eerst tot het onderzoek van het schoone bouwwerk overgaan en toen ook eerst ontwaren in welken diep vervallen toestand het verkeerde.

Na den brand van 1585, die den houten middentoren verslond, was zoover de dringende nood vereischte in den toestand van den koepel voorzien, maar de schade door het vuur aangericht, van binnen zoowel als van buiten, — er was niets gedaan om die weg te nemen; en door verloop van eeuwen was hierdoor een verval teweeg gebracht, zóó groot, dat het hoog tijd bleek om tot eene volledige herstelling over te gaan.

De koepel bestaat uit een prachtig opgaand vierkant, met gebroken hoeken, tegen welke vier traptorens zijn aangebracht, die toegang geven tot het binnenwerk en naar de bovenste gaanderij of den trans geleiden; alles is van gehouwen steenwerk opgetrokken; de hoogte genomen uit de bovenste gaanderij der kerk, is 16 M. en het geheel, tot het gesmeed kruis op het middelpunt, 34 M.

Elke zijde van het vierkant heeft twee licht- en twee roosvensters.

Dit alles was geheel in verval; niet alleen was al het orneerwerk vernield, maar de steen had op vele plaatsen zeer geleden en het spijl- en maaswerk der vensters bestond niet meer, het was vervangen door houten

stijlen; de bekroning die vroeger de koepel van buiten versierde was door den brand in 1584 vernield en niet meer aangebracht, ook was toen het opgaande werk der vier hoektorens te niet gegaan, en het was hieraan toe te schrijven, dat de koepel een zoo gedrukt voorkomen had.

De herstelling van dat groote werk is thans afgelopen; het staat daar weer in zijn oorspronkelijken toestand, hoog en sierlijk opstijgende, met zijne balustraden en pinakels, zijne dakvensters en prachtige lichtramen.

Ook van binnen heeft de koepel veel arbeid gekost; hoe er de vensters uitzagen hebben wij reeds gezegd; de balustraden der galerijen waren in 1584 nêrgestort en vervangen door een houten balkwerk, kruisgewijs ineengezet; ornamentwerk bestond nagenoeg niet meer, en de gehouwen steen was geheel met geësel en kalk bedekt.

Dit witsel werd het eerst verwijderd en toen kon men zien wat de koepel van binnen oorspronkelijk geweest was, maar ook hoe groot de schade was die moest hersteld worden.

Eene nieuwe steenen balustrade werd gemaakt, die in omvang eene lengte heeft van ruim 40 M., het ornament werd hersteld en het gehouwen steenwerk in den vereischten toestand gebracht. Bij deze gelegenheid bleek, dat de koepel niet beschilderd is geweest, maar altijd de natuurlijke kleur van den bergsteen heeft gehad, hetgeen bij de herstelling is in acht genomen.

Vijf jaar was op deze wijze onafgebroken gewerkt, binnen en buiten, en toen in Maart 1906 de steigers werden opgeruimd en het zonnelicht door de zestien herstelde vensters in de kerk viel en haar in een gouden glans hulde, kende men den koepel niet meer.

Eerst had men het oude vervallen bouwwerk gezien, waarvan de glazen niet meer aan de windvlagen konden weerstaan, later hadden de steigerwerken met hun dichtgesloten vloeren het licht onderschept, zoodat het donker was in het midden der kerk en nu vervulde haar een stroom van licht en nog des avonds speelden de stralen der ondergaande zon in de bovenste hoeken. Vele meenden dan ook dat de koepel inwendig veel hooger was opgetrokken dan vroeger. Dit was echter het geval niet, de oorzaak dezer meening was dat al de opgaande lijnen nu weer spraken en de lichtvensters hun oorspronkelijke gedaante hadden terugbekomen.

Middelerwijl was op andere plaatsen binnen de kerk eveneens veel verricht. Onder de leiding van den architect die met de herstelling van het uitwendige belast is, deed de fabriek op hare kosten herstellen al de oude baldakijns en voetstukken die zich aan de pijlers bevonden en die weer van beelden voorzien; meer dan dertig van die schoonbewerkte stukken werden in den laatsten tijd voltooid, waaronder dertien in het middelschip, die in de XVIIe eeuw verdwenen waren. Verscheidene personen en vereenigingen kwamen de kerk te hulp in de kosten, door ieder een beeld te schenken.

Voor al het schip heeft door het weder aanbrengen dezer oorspronkelijke kunstwerken gewonnen.

De omgeving van het Koor, een werk uit de XVIe eeuw, bestaande

uit gehouwen steenwerk met gegoten koperen spijlen en schoone eikenhouten bas-reliëfs, werd hersteld; twee laatst XVIe eeuwse tochtportalen werden van de verflagen ontdaan en in orde gebracht. Ook kwam de kerk in het bezit van het bekende oude vleugelaltaar uit de verzameling van het kasteel te Heeswijk; grootendeels uit giften van bijzondere personen werd het aangekocht, en het staat thans, in uitmuntenden staat, in eene der straalkapellen.

De werken aan het uitwendige op dit oogenblik, bevatten de herstelling van het oostelijk gedeelte van het noorder dwarspand, dat veel overeenkomst heeft met dat van het zuiden. In het volgende jaar kunnen zij zijn afgelopen en dan zullen voltooid zijn de beide groote zij-portalen en de dwarspanden, de koepel, het geheele schip, de westergevel, met al hun rijkdom van bewerking in gehouwen bergsteen, met al hun beelden en sieraden, en de beurt zal komen aan het Choor en de straalkapellen.

L. C. HEZENMANS.

Opgravingen te Katwijk.

De Heer N. J. Krom schrijft in de *N. R. Ct.* het volgende:

Gedurende de afgelopen week hebben te Katwijk in de zanderij van baron van Wassenaer van Catwijk vanwege 's Rijks Museum van Oudheden opgravingen plaats gevonden onder leiding van ondergeteekende (terzijde gestaan door den heer Mulder te Katwijk), een en ander naar aanleiding van een vondst van skeletten en potscherven door de afzanders, die echter, hoe spoedig wij ook ter plaatse waren, het terrein reeds zóó zeer hadden doorwoeld, dat methodisch onderzoek zeer bemoeielijk werd.

Echter bleek reeds spoedig uit de overblijfselen van vaatwerk, die voor den dag kwamen, o. a. latere terra sigillata, en uit verdere fragmenten van dakpannen, ijzerwerk enz., dat wij te doen hadden met een nederzetting uit den laat- of na-Romeinschen tijd, terwijl stukken van een schelpenlaag, die zich waar de grond onomgewerkt was boven en op het niveau van de genoemde overblijfselen vertoonde, deden vermoeden, dat die nederzetting door de zee vernield was. Sporen van huttenbouw waren aanwezig, doch door den slechten toestand van het terrein moeielijk geheel te volgen.

De vraag, of de op dezelfde hoogte gevonden skeletten tot denzelfden tijd behoorden, werd bevestigend beantwoord door de merkwaardige vondst van een snoer van kralen om den hals van één dier skeletten; dit snoer nl. is met groote zekerheid te dateeren in den vroeg-Frankischen tijd.

De conclusie is dus niet gewaagd, dat ongeveer in de 5de eeuw n. C. een overstroming deze nederzetting heeft vernietigd en dat de bewoners daarbij zijn omgekomen. Nauwkeurige bijzonderheden over den aanleg der nederzetting zullen echter eerst gegeven kunnen worden, wanneer dat deel van het terrein, dat nu nog door het duin wordt bedekt, ongeschonden voor het methodisch onderzoek bewaard blijft.

N. R. Ct. 4 Oct. 1906.

Urnenvondst te Naaldwijk.

Te Naaldwijk zijn bij de afgraving van het z. g. Prinsenbosch op het Hooge Geesteinde, urnen en deelen daarvan met asch en beenderen gevonden ongeveer 70 c.M. onder den grond, die ongeveer 1.50 M. boven Delflands peil ligt. De directeur van het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden heeft de opgravingen bezocht, die van Rijksweg verder zullen worden vervolgd.

Zie *N. R. Ct.* 9 Oct. 1906, I B.

N. H. kerk te Rhoon.

De Ned. Herv. kerk te Rhoon wordt door menig kunstenaar en kunstliefhebber bezocht om de in haar koor staande tombe, waarin de beide gemalinnen van Hans Willem Bentinck tot Diepenheim, graaf van Portland, enz., nl. Anna de Villiers in 1688 en Jeanne Marie Temple in 1710 ter ruste werden gelegd. Behalve dit meesterstuk van beeldhouwkunst worden in deze kerk nog andere fraai bewerkte grafzerken aangetroffen. De meeste liggen verscholen onder banken; vele zijn beschadigd en gescheurd; enkele nog gave steenen zijn dezer dagen geheel of gedeeltelijk aan de vergetelheid ontruikt door de heeren A. Spoon J.Jzn. en S. Miedema, leeraren aan de Academie B. K. en T. W. alhier, door wie potloodteekeningen en gipsafgietsels gemaakt zijn.

Daarvoor kwam in de eerste plaats in aanmerking een zerk liggende in het koor — zij draagt het beeld eener Abdis, met gevouwen handen, in biddende houding, den kromstaf in een der armen gekneld; zij bevat het opschrift, dat hier rust eene dochter uit het edele geslacht »de Rhoeden'' abatissa hujus loci. Adriana van Rhoden was van 1497 tot 1527 abdis der abdij Leeuwenhorst en haar grafzerk is na de opheffing van dat geestelijk gesticht naar deze kerk overgebracht.

Een belangrijk stuk beeldhouwwerk biedt een nabij liggende zerk, waarop vermeld staat: »Hier leijt begrave Franchois vā Roen lustknape in zijn leven balu en scout tot Rotterdā''.

Aan de vernielwoede in den Franschen tijd, waarbij de meeste familie-wapens, zelfs die op de graven, werden geschonden, zijn de bedoelde zerken niet ontkomen.

N. R. Ct.

Romeinsche Oudheden in de Tielerwaard en Neder-Betuwe.

In het *Bulletin* van November 1905, blz. 178, werd door mij melding gemaakt van Romeinsche Oudheden gevonden op het landgoed Bottesteyn te Geldermalsen, het eigendom van den heer G. Murman aldaar. »Omtrent overblijfselen van lijkverbranding hebben wij niets vernomen, doch zij kunnen aanwezig geweest zijn'', schreef ik toen. Sedert werd, den 22sten Januari 1906, aldaar nog opgegraven een groote urn, waarin een handvol scherven van verbrande beenderen en overigens klei.—De middellijn

van den bovenrand dezer zeer gave urn is 32 Ned. duim, de hoogte 25 duim. Een maand later werd terzelfder plaats in een nog diepere laag het geraamte van een rund gevonden met de horens. Den 7den Augustus dolven de zandgravers er weer eenige kleine voorwerpen op, waaronder stukken van een haarkam, verbrande overblijfselen van een menschelijken schedel, drie vóórtanden, en 58 tamelijk groote, meerendeels roode, eenvoudige bewerkte kralen in twee bij elkander liggende hoopjes verdeeld. Thans, den 1sten October, vond men nabij dezelfde plaats een blauw-groen glazen fleschje met oor, hoog $1\frac{1}{4}$ palm, de romp vierkant, mooi exemplaar; een kleine bronzen offerschaal, middellijn 2 palm, zeer geschonden, alleen nog aanwezig de rand, een stuk van den bodem en de fraai bewerkte steel; een bronzen kan, hoog $1\frac{1}{2}$ palm, de voet er af, doch nog aanwezig; het zeer fraai bewerkte oor er af, doch weer goed te bevestigen.

Dat het metaal van deze nieuwe vondst veel meer dan het brons van de vorige opgraving van den tijd geleden heeft, blijkt vooral uit een ronde bronzen schaal van $3\frac{1}{2}$ palm middellijn, waarvan twee fraai bewerkte losse ooren zeer de aandacht trekken. Ook is er nog een fragment van een bronzen pannetje gevonden met een los groot plat oor, en een schoteltje van terra sigillata met een middellijn van $1\frac{1}{2}$ palm, benevens een sterk geroest zwaard. Bovenop, blijkbaar ter bescherming van een en ander, lagen stukgestooten scherven van meerendeels groot, ruw aardewerk.

De heer en mevrouw Murman—de Feyfer laten op hun bij het station Geldermalsen gelegen landhuis de gevonden voorwerpen gaarne aan deskundigen zien.

Te Ingen aan den Rijn werd in Juni van dit jaar gevonden een kostbare Romeinsche gouden Triens of Tiers de sou, te Keulen geslagen. Aan de eene zijde een rechtsgekeerd borstbeeld met een diadeem van paalen. Te Lienden, op het landgoed den Engh, dat aan Ingen grenst — Engh = Ing — werd het vorig jaar gevonden een gouden Romeinsche Solidus van Placidus Valentinianus, van 425—455 Keizer. Zeer opmerkelijk is het bij deze vondst dat Dr. N. C. Kist in zijn verhandeling over Middeleeuwsche muurschilderijen vermeldt (blz. 8, Noot), dat in het voorjaar van 1846 op de hooge akkers voor het huis den Engh, behalve Romeinsche voorwerpen die men er vroeger gevonden had, een aantal gouden munten opgedolven werden. Kist zag er acht: drie van Konstantijn, drie van Valentiaan en twee van Honorius, alle uitnemend bewaard gebleven. Men zou bijna zeggen dat hier vroeger een speelbank geweest was.

De gouden solidus, bij het spitten gevonden, werd door den vinder aan zijn kameraad verkocht voor 3 centen. Deze, terstond winst realiserend, verkocht het stukje weer voor vijf centen. Beide munten kwamen ten slotte in handen van den verzamelaar, den heer G. J. Brenkman te Lienden, die ze nog bewaart.

Geschilderde kerkramen in de N. H. Kerk te Vierpolders.

In vele dorpen in Zuid-Holland vond men vroeger geschilderde kerkramen, door ambachtsheer, predikant of dorpsbestuur aan de kerk geschonken. Soms wist zelfs de ambachtsheer enkele hem bevriende corporaties of aanzienlijke personen over te halen om door het schenken van een glas

de dorpskerk van zijne heerlijkheid te versieren, gelijk te Oudshoorn, waar nog kort geleden de restauratie werd ter hand genomen van de 17 geschilderde kerkramen, die tusschen 1667 en 1671 door den stadhouder, Rijnland, Leiden en vrienden van den ambachtsheer Cornelis de Vlamingh aan de kerk geschonken werden.

Nog voor 70 jaren prijkten, volgens de beschrijvingen in v. d. Aa's

Aardrijkskundig Woordenboek, een aantal dorpskerken met rijk met wapens versierde ramen, doch slechts weinige hiervan zijn tot heden bewaard gebleven. Enkele kerk-

Kerkraam te Vierpolders.

besturen, zooals te Bodegraven, nog omstreeks het jaar 1900¹⁾, hebben de fragmenten te gelde gemaakt en elders is het geheel door hagelslag, wind enz. langzamerhand zóó verbroken, dat men op een slecht oogenblik de weinige nog gave ruitjes heeft uitgenomen en door verwaarloozing doen te gronde gaan. Zelfs in grooter gemeenten is er soms droevig met deze

1) De ramen waren uit het jaar 1677.

restanten omgesprongen. Zoo werden door mij indertijd te Dordrecht een paar ruiten met wapens en bloemversiering, ik meen uit de eerste helft der 17e eeuw, onder een kast gevonden, waarvan het gedeelte dat onder die kast had uitgestoken, geheel was stuk getrapt.

Thans zijn de voorbeelden van deze eerst in ons land bloeiende kunst zeldzaam geworden. Ik vond o. a. nog drie zeer goed bewaarde en voor een tiental jaren onder toezicht van Jhr. B. W. F. van Riemsdijk gerestaureerde ramen uit 1668 en 1669 te Hendrik Ido ambacht, twee uit 1721 te Vierpolders, acht uit 1744 en 1745 te Oostvoorne en drie uit 1753 en 1758 te Westmaas.

Een vergelijking tusschen deze laatstgenoemde ramen — Oudshoorn vertegenwoordigt een afwijkend type — bewijst wel den geregelden achteruitgang van deze kunst. De ramen te Vierpolders staan achter bij die te Hendrik Ido ambacht, doch staan toch hooger dan die te Oostvoorne en te Westmaas.

De toestand, waarin ik deze ramen aantrof was zeer treurig, het lood was grootendeels verteerd, enkele ruitjes waren reeds uitgevallen en het gevaar was niet denkbeeldig dat bij een stevigen najaarsstorm nog meer schade zoude worden toegebracht. De kerk te Vierpolders is echter arm en kon moeilijk het geheele vereischte bedrag bijeenbrengen. Gelukkig werd de ambachtsvrouw, baronesse Creutz van den Santheuvel op verzoek der Provinciale Zuid-Hollandsche Archeologische Commissie bereid bevonden een bedrag van honderd gulden voor de kerkramen beschikbaar te stellen, zoodat het behoud thans verzekerd is en de Commissie zelfs hoopt met verderen steun het geheel weder in den oorspronkelijken staat terug te kunnen brengen.

Een der ramen werd in 1721 door het dorpsbestuur geschonken en prijkt met de wapens van den schout, vier schepenen en den secretaris, waarboven twee vrouwenfiguren met emblemen van Gerechtigheid en Welvaart (?). Het tweede, hierbij afgebeelde raam heeft ook historische beteekenis, daar het ons een afbeelding geeft van het dorpswapen, met de verklaring van het ontstaan hiervan. Boven het wapen, dat door een kroon gedekt is, zien wij twee engelen in de lucht, die guirlanders aan linten boven het wapen doen zweven, en onder het wapen eene cartouche met 4 regelig vers :

»d Tiende Penningscijs Gaf ons dit Heerlyk wape
Want als men Alba's welt wreet na 't Gelt sag gape
Was Niemant hier gesint te geven deze Munt
Maar voor het Thiende stuck Boot iedereen de Punt."»

De verklaring geeft het wapen zelf, het zwaard omgeven door 10 penningen, waarvan de tiende op het punt van 't zwaard, daar de boeren het fiere antwoord gaven, dat als Alva de tiende penning wilde heffen, hij deze op de punt van het zwaard moest komen halen. Eene herhaling dus van de voorstelling, die ook op enkele geuzenpenningen uit de eerste jaren van den vrijheidskrijg wordt aangetroffen.

J. C. OVERVOORDE.

De messingklopper te IJlst.

Van rijkswege is voor eenigen tijd ecne teekening gemaakt van den antieken gevel van het huis »De messingklopper», die in Hollandsche renaissancestijl opgetrokken en rijk met emblemata is versierd. De gemeente kan het gebouw voor *f* 2200 koopen en de betrokken minister is hiermede in kennis gesteld, om zoo mogelijk, met behulp van Rijks-subsidie, dezen gevel te behouden.

De Opmerker, 15 Sept. 1906.

Muntvondsten in 1903.

I. Te Buggenum (Limburg).

Gelderland. Rijderguldens van Karel van Egmond, (1492—1538). Zonder jaar, 15 stuks, v. d. Chijs (Gelderland) pl. XV, 9, 10.

Nijmegen. Daalders zonder jaar, de Voogt (Nijmegen) 42 f, 42 g, 42 n.

Batenburg. Willem (1556—1573). Daalder zonder jaar, de Voogt (Bijdragen), II, 13.

Holland. Filips de Schoone meerderjarig (1496—1506). Dubbele stuiver van 1496, (v. d. Chijs, Holland, pl. XXII, 21 en 22), 6 stuks en 1499 5 st.

Utrecht. David v. Bourgondië, (1455—1496). Dubbel Vuurijzer van 1492, v. d. Chijs, (Utrecht), pl. XVIII, 29.

Deventer, Kampen en Zwolle. Daalder zonder jaar, v. d. Chijs (Overijsel), pl. III, 7 en pl. IV, 12.

Vlaanderen. Karel de Stoute, (1467—1477), Dubbele stuiver. Maria van Bourgondië, (1477—1482), Dubbele Briquet van 1478 en 1480. Filips de Schoone, (1494—1506), Dubbele stuiver, 23 stuks.

Luik. George van Oostenrijk, (1544—1557). Daalder 1556, 1557 (2 ex.) de Chestret, 490.

Bazel. 1543, Thaler. ¹⁾ Hist. Museum Basel. Katalog Basler Münzen und Medaillen, 133, pl. IX, 64.

Brandenburg. George te Ansbach en Albrecht te Kulmbach, (1527—1544). Thaler 1542, Schulth. Rechberg 6010. Thaler 1544, Schulth. Rechberg 6012. Anm.

Brunswijk. Heinrich der Jüngere, (1514—1568). Thaler 1531, Schulth. Rechb. 6354.

Donauwörth. 1543, Thaler. ¹⁾ Lietzmann (Blätter für Münzfreunde 1875). p. 325, 6e. 1545, Thaler. 1546, Thaler, Lietzmann, p. 342, II.

Gulik, Kleef, Berg. Wilhelm (1539—1592), Thaler zonder jaar. 2 exemplaren verschillend. Schulth. Rechberg, 4134. Madai 1303.

1) Aangekocht door het Kon. Penningkabinet.

Halberstadt. Albert, Markgraaf van Brandenburg, (1513—1544), Thaler 1544.¹⁾ Verg. Schulth. Rechberg 4270. Cat. Ad. Meijer 2310.

Herford, (stad). 1548 Thaler.¹⁾ Verg. Schulth. Rechberg 5254.

Hohnstein. Volkmar Wolfgang († 1580), Wilhelm († 1554), Eberwein († 1560) en Ernst VI († 1562). Thaler 1553. Madai 4222.

Keulen, (Aartsbisdom). Adolph, Graaf von Holstein-Schaumburg, (1546—1556). Thaler 1555. Schulth. Rechberg 3272.

Mansfeld. Gebhard VII, Albert VII, Philipp en Johann George I, (1540—1546). Thaler 1541. Gebhard VII, Johann George I en Peter Ernst I, (1547—1558). Thaler 1555.¹⁾

Oettingen. Carl Wolfgang, Ludwig XV en Martin, (1522—1547). Thaler 1541.¹⁾ Verg. Madai 1823.

Oostenrijk. Ferdinand I. (1521—1564). Thaler zonder jaar. Schulth. Rechberg 56, (2 exemplaren).

Paltz. Friedrich II, (1544—1556). Thaler 1547.¹⁾ Verg. Madai 456.

Paltz, (linie Simmern). Johann II, (1509—1557). Halve thaler¹⁾ zonder jaar. Voorz. † IOHANES † D † G † CO † PAL † RE † D † BA † I † SPAINH. Links gewend borstbeeld, met ter weerszijden: AET - 47. Keerz.: MONETA (blad) NOVA (blad) SIMERENC. De wapens van de Paltz, Beieren en Spanheim, waartusschen vier bladeren en H.H. Verg. Cat. von Wambolt (1833), II, pag. 510, n°. 1673.

Saksen. Johan Friedrich en George, (1532—1539). Thaler 1537. Verg. Madai 2928, Thaler 1539. Verg. Madai 2927. Johann Friedrich en Heinrich, (1539—1541). Thaler 1540. Verg. Madai 499. Johann Friedrich en Maurits, (1542—1547). Annaberger Thaler 1547. Verg. Madai 501. De zonen van Johann Friedrich gedurende de gevangenschap van hun vader. Thaler 1551. Madai 1441.

Saksen-Meissen. Friedrich III, Georg en Johann, (1500—1507). Engelgrosschen. Friedrich, Johann en George, (1507—1525). Engelgrosschen.

Salzburg. Ernst, Hertog van Beieren, (1540—1554). Thaler 1553. Schulth. Rechberg 3710. Anm.

Stolberg. Wolfgang († 1552), Ludwig († 1574), Heinrich († 1572), Albrecht George († 1587) en Christoph (overl. 1581). Thaler van 1550.¹⁾ Verg. Madai 1912.

Würzburg. Melchior Zobel von Giebelstadt zum Guttenberg (1544—1558). Thaler 1552.¹⁾ Verg. Schulth. Rechberg 4831.

II. te Hulst.

In het begin van het jaar werden de navolgende gouden munten gevonden:

Brabant. Filips de Schoone, (1494—1506), Filipsgulden te Antwerpen geslagen, 5 stuks. Karel V, minderjarig, (1506—1515), Filipsgulden te Antwerpen geslagen. Dezelfde meerderjarig, (1515—1555), Karolusgulden.

1) Aangekocht door het Kon. Penningkabinet.

Vlaanderen. Filips de Schoone, Filipsgulden, 4 stuks.

Brandenburg. Albrecht Achilles, (1471—1486), Goudgulden.

Engeland. Eduard IV, (1461—1483), Angelot, met een kruis als muntteeken vóór de omschriften op beide zijden. Hendrik VII (1485—1509), Angelot, 2 exempl. met pijlsplits en met anker vóór de omschriften op beide zijden.

III. Te Midlaren (Gr.)

Te Midlaren werden 19 Maart bij het afgraven van eene zandhoogte op ongeveer een meter onder den beganen grond de navolgende Karolingische munten gevonden:

Aken. Denier. 1) Voorz. † IOTAPIVS GRACIADI, Kruis, met vier stippen tusschen de beenen. Keerz. ΛQVIS GRANI PALACII, Tempel.

Dit stuk is hoogst merkwaardig, daar er van de stad Aken geene munten bekend waren met den titel van Lotharius (840—855). Gariel ²⁾ en Prou ³⁾ vermelden slechts munten van Karloman (768—771) en van Karel den Kale (840—875) te Aken geslagen. beide reeds zeer zeldzaam en niet aanwezig in de verzameling van het Cabinet des médailles te Parijs. — Het omschrift der voorzijde is mede zeer belangrijk, daar het op geen andere munten van Lotharius aldus voorkomt.

Chartres. Denier 1) met den titel van Karel den Kale. Gariel II, pl. XXI, I.

Pavia. Denier met den titel van Lotharius (840—855). Gariel II, pl. LIX, 23, Prou 904.

Sens. Denier met den titel van Karel den Kale. Gariel II, pl. XXI, 20, Cat. Prou, 574.

Wijk bij Duurstede. Denier met den titel van Lotharius. Voorz. IOTAMVS IPIEIRAT. Keerz. DORESTATVS MON. Cat. Prou, 75—76. 30 stuks.

Denier van denzelfden. Voorz. IOTAMVS IPNEIRAT (retrograde). Keerz. DORESTATVS MON.

Denier van denzelfden. Voorz. IOTAMVS IPINERAT (retrograde). Keerz. DORESTATVS MON.

Denier van denzelfden. Voorz. † IOTAIMVS IPIIRAT. Keerz. DORESTATV MON.

Denier met den titel van Lodewijk. Voorz. HLVDOVVICVS IMP. Keerz. XPISTIANA RELIGIO. Verg. Gariel II, pl. XLIII, 23. 24 stuks, waarbij varianten. Bij deze munten werd tevens nog gevonden een gebroken zilveren ring.

's-Gravenhage, Juli 1906.

A. O. VAN KERKWIJK.

1) Aangekocht door het Kon. Penningkabinet.

2) E. Gariel, Les monnaies de France sous la race Carolingienne. 2 vols. Strasbourg, 1883.

3) M. Prou, Les monnaies Carolingiennes de la Bibliothèque Nationale. Paris, 1896.